

VEREBICS JÁNOS*

A VERSENY MINT GAZDASÁGI ÉS JOGI PROBLÉMA AZ 1968-AS MECHANIZMUS-REFORM ELSŐ ÉVEINEK ÖSSZEFÜGGÉSÉBEN

A gazdasági mechanizmus 1968-as magyarországi reformja nem a gazdaságpolitika gyökeres irányváltását, hanem a gazdaságirányítás rendszerének átalakítását jelentette. A negyvenes évek végétől kialakult direkt tervutasításos rendszert – mely addigra már a megújításra irányuló törekvések ellenére sem volt képes a gazdaság hatékony működésének biztosítására – egy, alapvetően a termékforgalom felszabadításán alapuló, irányított piacgazdaság koncepciója váltotta fel. E koncepció a gazdasági szereplők önállóságának növelésére, az új gazdálkodási formák lehetővé tételére és a szerződési kapcsolatok liberalizálására építve teret kívánt engedni – a továbbra is állami ellenőrzés alatt tartott – piaci versenynek. Új, és nem könnyen értelmezhető fogalom volt ez a szocialista gazdaságban, mely az iparban mindaddig a termelés koncentrációjának növelését, a trösztösödést támogatta, s mely a versenyre mint „kapitalista csökevényre” s az erőforrások pazarló felhasználására tekintett. Az ellenőrzött verseny piac megteremtését a reform a jogi szabályozástól várta: ennek első lépcsőjeként (még a teljes reformcsomag hatálybalépése előtt, 1966-ban) került sor a szállítási szerződések rendszerének átalakítására, új társulási formák lehetővé tételére, a magánkisipar- és kereskedelem lehetőségeinek kibővítésére, majd egyes versenykorlátozó magatartások szankcionálására, s az 1945 utáni tisztességtelenségi versenyjog részleges újraélesztésére. A jogirodalomban felmerült egy egységes új verseny-törvény megalkotásának, a versenyhatóság létrehozásának igénye is, a kérdés jogalkotás napirendjére tűzése azonban elmaradt. A verseny beindulásához fűzött politikai várakozások nem teljesültek: az irányított piacgazdaságban annak ellenére sem jött létre a versenyszféra (önálló piaci szereplők egymással konkuráló sokasága), hogy ennek jogszabályi feltételei meglettek volna. A szocialista nagyvállalati rendszer lényegében változatlan maradt: az erős érdekvényesítési erővel rendelkező szocialista menedzsment a változásokban ellenérdekel volt, sőt, 1972-re azt is elérte, hogy az ország ipari termelésének döntő többségét előállító legnagyobb állami vállalatokat formálisan is kivonják a versenyszfériből. A magyar versenyjog normatív szabályozására irányuló törekvések – szemben a jogtudományi kutatásokkal, melyek éppen ekkor kezdenek kibontakozni – a gazdaságpolitikai és jogpolitikai körülményekre visszavezethetően 1968 után megakadnak: a jogalkotás új lendületet majd csak a nyolcvanas évek elején, „a szocialista gazdaságból a magántulajdon szabadságát elismerő piacgazdaságra való átmenet” kezdetén (Csépai Balázs) vesznek, igazán kibontakozni azonban csak a rendszerváltást követően, a piaci viszonyok helyreállása után tudnak majd.

* PhD, egyetemi docens, ELTE Gazdálkodástudományi Intézet, 1053 Budapest, Szép u. 2.; Neumann János Egyetem Gazdaságtudományi Kar, 6000 Kecskemét, Izsáki út 10.
E-mail: verebics@gmail.com

1. A PIAC ÉS VERSENY AZ 1968-AS GAZDASÁGI REFORM FELFOGÁSÁBAN

1.1. Az 1968. január 1-től elindult új gazdasági mechanizmus legfontosabb alapgon-
dolatát az MSZMP KB 1966. május 25–27-ei ülése után kiadott határozata szerint
„a népgazdaság tervszerű központi irányításának és az áruviszonyok, a piac aktív
szerepének szerves összekapcsolása” jelentette – a szocialista tulajdon alapján. Ezt
a reformkoncepció kidolgozói mindenekelőtt a vállalati önállóság kiterjesztésével és
a szerződési kapcsolatok felszabeditásával kívánták elérni.

A vállalati önállóság kiterjesztése alatt lényegében azt értették, hogy a vállalatok
– az iparvállalatok mellett a közlekedési, a kereskedelmi és a szolgáltató vállalatok
hasonló szabadságát is ideértve – a központi tervlebonthatós gazdálkodás keretei
közül kilépve lényegében szabadon dönthessenek arról, hogy tevékenységi körükön
belül miből mennyit gyártsanak és kínálnak eladásra, illetve pénzükért milyen meny-
nyiségben, mely vállalatoktól vásárolják meg a számukra szükséges termelőeszkö-
zöket. A szerződéses kapcsolatok felszabeditása alatt pedig azt, hogy a termelő és
felhasználó vállalatok immár szabadon létesíthessenek egymással közvetlen keres-
kedelmi, illetve kooperációs kapcsolatokat. Ebben az új rendszerben az eladók és
vevők – elvileg legalábbis – szabadon állapodhattak meg a szállítási feltételekben,
s az állami árszabályozás keretei között az árakban is, a vevők – a népgazdasági
érdek diktálta korlátokon belül – választhattak a hazai és importáru, a gyártók-el-
adók pedig a hazai, vagy az exportra történő értékesítés között.

A reformkoncepció nem a tervezés elvetését, hanem a terv és piac újfajta szer-
ves egységét jelentette, amit a határozat szerint úgy kellett kialakítani, hogy a piac
működési feltételeit és szabályait a népgazdasági tervben összehangolt döntések
határozzák meg. A piac a határozat felfogásában semmiképp nem lehetett magá-
ra hagyott, szabadversenyos piac – olyannak kellett lennie, „amely úgy szabályoz,
hogy ő maga is központilag szabályozva van, s ezáltal elősegíti a megalapozott nép-
gazdasági tervek megvalósulását”. Legfontosabb jellemzője a korabeli gazdaságpoli-
tika értelmezésében annak *szocialista* jellege volt: az „eladási és vételi ügyletek
összességét” ezzel kívánták megkülönböztetni a „rossz ízű, a szocializmus fogal-
mával összeegyeztethetetlen” kapitalista piactól, „a kizsákmányolás eszköztől”.
„Nem a piac, hanem annak kapitalista kinövésői az elítélendőek” – próbálta megra-
gadni a lényegét Lakos Sándor (1968-ban az MSZMP KB Társadalomtudományi
Intézetének igazgatója) egy, a pártmunkások felkészítését szolgáló korabeli tan-
anyagban.¹ A piactól a politikai vezetés – nem alaptalanul – azt várta, hogy majd
biztosítsa a termelés jobb igazodását a szükségletekhez, méghozzá úgy, hogy a vál-
lalatoknak módjában áll megvásárolni vagy elutasítani az egyes cikkeket: nem is a
cikket magát, de azt az árat, amin a vállalat a cikket eladásra kínálja. „A piac tehát
kikényszeríti az indokolatlanul magas árak csökkentését és a termelőt gazdaságo-
sabb termelésre kényszeríti.”²

¹ LAKOS Sándor: *A gazdasági mechanizmus reformjának egyes kérdései* (Budapest: Kossuth 1967)
22–23.

² LAKOS (1. lj.) 23–24.

Aminek működését Lakos leírja, de nem nevezi néven, az a *piaci verseny*, melynek a reformerek – a vállalati önállósággal és nyereségérdekeltséggel együtt – az új mechanizmus legerősebb motorja szerepét szánták. Arra nézve, hogy a gazdasági verseny miként működik majd az irányított piacgazdaság keretei között, az MSZMP Közgazdasági Munkaközössége által felkért, Csikós-Nagy Béla (1967-ben Országos Anyag- és Árhivatal elnöke) által vezetett szakértői munkacsoport³ és több közreműködő – köztük két jogász – szakember⁴ korábban már hivatkozott, 1967 novemberében elkészült munkaanyaga⁵ kívánt a döntéshozók számára útmutatást adni. Az anyag elsősorban a verseny szocialista körülmények közötti értelmezésére, előnyei, esetleges kockázatai feltárására törekedett. Nem csekély bátorsággal a szocialista versenyt a modern kapitalizmus (a szabadversenyt és monopolista-oligopolista versenyt már rég meghaladó) anticiklikus gazdaságpolitikájának versenyével állította párhuzamba, ahol az állam már tudatosan él a gazdaság egyfajta irányításának eszközeivel (a nemzeti jövedelem újraelosztásának az általános egyensúly megőrzése céljából való befolyásolása, egyes tőkecsoportok tevékenységének korlátozása, a termelő eszközök egy részének állami tulajdonba vétele).

A szerzők elsősorban arra törekedtek, hogy a verseny lehetőségeit, korlátait – az esetleges negatív vonások feltárása mellett – a szabályozott piac viszonyai között gondolják át, s tárják fel működési mechanizmusát. Fő gondolatai, érvei a következő néhány esztendő gazdasági versenyről szóló közgazdasági és jogi vitáiban, publikációiban mind visszaköszönnék majd: e vitákban igazán karakteres véleményt elsősorban azok képviselnek, akik az anyag kidolgozásában is közreműködtek.

Az elemzés kiindulópontját a szocialista gazdaság, a termelés koncentrációjából és a szocialista tulajdonviszonyokból adódó – és mindeközéig a versenyt gazdasági értelemben mintegy automatikusan kizáró – objektív adottságai, s azok mechanizmusreform utáni változásai jelentették:⁶ a kereslet és kínálat egyensúlyhiánya, az áruhiány csak következményei voltak annak, hogy a népgazdaság igen sok területén általában tudatos állami döntések alapján monopóliumok alakultak ki (profilgazdai rendszer, a kereskedelem területi és profil szerinti elhatárolása, kényszerforgalmi pályák, vállalati szervezeti centralizáció stb.). Az anyag azzal számolt, sőt, kifejezetten célként is tűzte ki, hogy e monopóliumhelyzeteket a gazdaságirányítás új rendszerében fel kell majd számolni: ezt részben a piaci mechanizmus működésétől

³ Fenyő Imre, Földes Károly, Papp Zoltán, Poros Tamás, Sik György, Wilcsek Jenő, Zala Júlia.

⁴ Boytha Györgyné, Hoch Róbert, Horváth László, Jávorka Edit, Koren Miklós, Meznerics Iván, Nagy Tamás, Papp Béláné, Rédei Jenő, Révész Gábor.

⁵ Az MSZMP Közgazdasági Munkaközössége: *A vállalatok közötti verseny lehetőségei, formái és eszközei* [Sokszorosított munkaanyag] (Budapest: 1967. november).

⁶ A kapcsolódó közgazdasági irodalom behatóan foglalkozott azokkal a gazdasági-politikai folyamatokkal, melyek a magyar gazdaságban a negyvenes évek végétől a verseny „szinte öncélú” ki-kapcsolása követelményének érvényesüléséhez vezettek: Wilcsek ezek között említi azt a sztálini tézist is, hogy „a fizetőképes szükségletek a szocializmusban szükségszerűen megelőzik a kielégítési lehetőségeket”, s az ebből következő beállítást, „mintha a szocialista gazdaság eleve hiánygazdaság lenne” – innen csakugyan hosszú út vezetett annak kimondásához, hogy „a kínálat és kereslet egyensúlya részleteiben csak a piacon alakulhat ki”. WILCSEK Jenő: „A gazdasági verseny helye és szerepe az új gazdasági mechanizmusban” *Közgazdasági Szemle* 1967/7–8. 817–833, hiv. helye: 818.

magától várta, de egyes területeken a jogi beavatkozást sem tartotta elkerülhetőnek. A verseny erőteljesebb kibontakozását a szocialista vállalkozások egymás közötti gazdasági kapcsolataiban várták: igen reálisan azzal számoltak, hogy a lakosság részére történő értékesítés terén – tekintettel arra, hogy az e körbe tartozó árualapok mintegy 50%-ánál a forgalom a reformot követő években rögzített vagy maximált áron bonyolódik majd – a piaci verseny hatása korlátozott módon jelentkezik csak.⁷

1.2. A verseny követelményei és a változások – áll az anyagban – először a forgalom területén jelentkeznek, majd a piaci hatások révén hatást gyakorolnak a termelésre is.⁸ A termelő maga is érdekeltté válik az értékesítésben. Új értékesítési módok jelennek meg, az értékesítő vállalatok között is verseny alakul ki, hiszen ezek kötött kényszerpályáit is feloldják: a nagykereskedelmi vállalat közvetlenül értékesíthet, külkereskedelmi tevékenységet folytathat, a kiskereskedelmi vállalatok és szövetkezetek pedig a nagykereskedelmi vállalatok és a termékértékesítő szervezetek, a TEK-ek közbeiktatása nélkül közvetlenül intézhetik beszerzéseiket, s közvetlenül vásárolhatnak külföldről is.

A verseny legáltalánosabb formája az árverseny: „egészséges árverseny” „csak a kívánatos egyensúly esetében alakul ki”⁹ – a kereslethez rugalmasan igazodó kínálat megteremtésére azonban kizárólag a szabad áras termékek esetében van direkt módon lehetőség, a hatósági áras körben a verseny kizárólag közvetetten jelenik meg. Versenyforma lehet az áruk minősége is (a javuló minőség magasabb árban nyer elismerést), mely az árversenynél szélesebb körben érvényesül, s a kötött árformába sorolt termékeknél is jelentőséggel bír. A minőségi verseny kialakításában nagy szerepe van az importnak is. A minőségkritériumok – magas teljesítőképesség, tartósság, korszerűség, üzemeltetési költségek alacsony volta – mellett jelentőséggel bírnak a kapcsolódó igények kielégítésére alkalmas termékek és szolgáltatások (pótalkatrészek, szervízhálózat, termék-kiegészítők): ezek ingyenes vagy kedvező áron való felkínálása „ugyancsak a verseny egyik sajátos formáját valósítja meg”.¹⁰ Az értékesítési lehetőségek bővítésében fontos szerepet tulajdonítottak az áru külső megjelenésének (csomagolás, formatervezés) is.

A reform folyamatában (sőt: már annak indulása előtt, hiszen *A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány a szállítási szerződésekről szóló, 10/1966. (II. 14.) számú rendelete* már 1966. szeptember 1-én hatályba lépett) a gazdasági szerződések rendszerének újragondolása egy részről a szállítási szerződések korábbi, kötött rendszerének feloldását, az állami vállalatok szerződési szabadságának helyreállítását, s szerződéseik erős, de kivételt ismerő főszabályként diszpozitívva tételét jelentette, s ezzel együtt azt, hogy a klasszikus adásvételi szerződések jelentősége újra megnövekedett.

⁷ Lásd 5. lj. 31.

⁸ Amint arra Wilcsek a figyelmet felhívta, az eladók versenye kialakulásának volt egy igen fontos előfeltétele: az, hogy a „lehetséges kínálat meghaladja a keresletet – bármely szerény mértékben is” WILCSEK (6. lj.) 822. Ezt szolgálták az árualap-növekedést előmozdító, a munkaanyagban megjelenő, közvetett és közvetlen intézkedések, a vállalatok számára biztosított lehetőségek is.

⁹ Lásd 5. lj. 36.

¹⁰ Lásd 5. lj. 39.

A szerződések jogára vonatkozó szabályozás elsősorban ugyan a szállítási szerződésekre vonatkozó új rezsim kialakítását jelentette, de lényegében a teljes gazdasági szerződési jog megújulásához vezetett.¹¹ Új vagy önállósult szerződéstípusok (vállalkozási szerződés,¹² mezőgazdasági termékértékesítési szerződés) jelennek meg, új ágazati szerződési feltételek és szerződési alapfeltételek kerülnek kiadásra, a szállítási szerződések rendszere a mezőgazdasági termelősövetkezetek egyes árukapcsolataira is kiterjesztésre kerül, nagyobb súlyt kapnak a gazdasági szerződések körében a megbízási típusú szerződések. Újraszabályozásra kerülnek a külkereskedelmi tevékenységet folytató vállalatok belföldi szerződésai.¹³

A vállalatok közötti verseny jogi lehetőségeit vizsgáló anyag számolt a vállalatok közötti szerződéses kapcsolatok minőségi átalakulásával: „a vállalatokat a verseny arra készíti, hogy minél rugalmasabb megállapodásokat kössenek, a szállítási feltételekben a maguk részére előnyöket biztosítsanak.” A vállalatok áruforgalmi kapcsolataiban megnő a bizományi és képviselői, s az együttesen elért eredmény megosztására irányuló szerződések szerepe: a szerződési feltételek körében a verseny elsősorban az eladási ár nagyságában, a bizományosi, ügynöki díj mértékében, a kölcsönös elszámolás és fizetési feltételek alakításában, a szállítási határidők kikötésében, az adásvételrel összefüggő különféle szolgáltatásokban érvényesül majd. Külön kiemelték a lakossági áruforgalom értékesítési feltételeit: itt az árukölcsönt, a kedvezőbb garanciális feltételeket, s a kapcsolódó kereskedelmi szolgáltatásokat nevesítették.¹⁴

1.3. Az anyag készítői tisztában voltak a szocialista magyar gazdaság közel másfél évtized koncentrációs és centralizációs folyamatainak eredményeként kialakult állapotával, s azt nemzetközi összehasonlításban is vizsgálták. Magyarországon – olyan fejlett nyugati ipari országokhoz képest, mint az NSZK, az Egyesült Királyság, Olaszország, Franciaország, Kanada vagy az Egyesült Államok – a legfeljebb száz főt foglalkoztató ipartelepek száma a fele, az ezer főnél többet foglalkoztató ipartelepek száma másfélszeres-kétszerese volt a vizsgált országokénak: a termelési szerkezetben kialakult űr – a kis- és középüzemek hiánya – egyértelműen a szocialista gépi nagyipar szerepének túlbecsüléséből következett.¹⁵

¹¹ Vö. KÁLMÁN György: „A szerződési rendszer az új gazdasági mechanizmusban” *Magyar Jog* 1968/4. 215–221; HARMATHY Attila: „A szerződések rendszere a gazdaságirányítás új rendszerében. A szerződések láncolatáról” *Állam- és Jogtudomány* 1968/4. 572–591.

¹² Lásd BENÁRD Aurél: „A szocialista szervezetek vállalkozási szerződésai” *Döntőbíráskodás* 1968/1. 1–9; HARMATHY Attila: „A vállalkozási szerződések új szabályozásáról” *Magyar Jog* 1968/1. 3–6.

¹³ Mindehhez összefoglalóan lásd HARMATHY Attila: „A külkereskedelmi és a belföldi vállalatok közötti szerződések általános kérdései” in HARMATHY [et al.]: *A külkereskedelmi vállalatok belföldi szerződésai* (Budapest: KJK 1978) 11–53.

¹⁴ Lásd 5. lj. 39–41. A kialakult hazai iparvállalati szerkezetből adódó problémák korai jogtudományi értékeléséhez lásd Vörös Imre: „A gazdasági verseny lehetőségei és korlátai a népgazdaság iparvállalati struktúrája, a vállalatnagyság szempontjából” *Állam- és Jogtudomány* 1978/2. 190–214. A korabeli közgazdasági irodalmat is teljes körűen feldolgozó tanulmányban Vörös szemléletesen mutatta ki, hogy a gazdasági verseny szempontjainak teljes figyelmen kívül hagyása a népgazdasági struktúrában milyen torzulásokhoz, a vállalatok közötti kapcsolatokban milyen zavarokhoz vezetett, s hogy kibontakoztatása a vállalatok közötti kapcsolatokra milyen hatással járhatna.

¹⁵ A „koncentrált termelés kialakításához, a korszerű üzemek megszervezéséhez, az elaprózott, nem gazdaságosan működő termelőegységek fokozatos felszámolásához szükséges tennivalók” mindegyike néhány évvel korábban, az MSZMP VIII. kongresszusán szilárdultak koherensnek tűnő gaz-

A „szinte valamennyi ágazatra jellemző erőteljes centralizáció” következményeként kialakult monopóliumok egy részét a mechanizmusreform felszámolta (megszűntek a minisztériumi iparigazgatóságok, elvesztették korábbi hatósági funkcióikat a trösztök, hatályukat veszítették a korábbi profilgazda-rendelkezések, a készletező vállalatok termelőeszköz-kereskedelmi vállalatokká alakultak át, megszűnt a külkereskedelmi vállalatok monopolisztikus jellege stb.), az iparban új, az eddiginél változatosabb szervezeti formák alakultak ki (szocialista vállalatok társulásai),¹⁶ az 1962–1964 közötti ipari átszervezések nyomán létrejött – Schweitzer Iván által 1982-ben „ellátási felelősségre épülő mechanizmusnak” nevezett¹⁷ rendszer megváltoztatása azonban csak korlátozott mértékben sikerült.

Egyes területeken ugyanakkor a munkaanyag a monopóliumok, gazdasági erőkoncentrációk fenntartását ugyan kivételesen, de kifejezetten indokoltnak tartotta.¹⁸ Ilyen esetnek tekintették, ha a belföldi és a külföldi értékesítés lehetőségei kisebbek voltak, mint ami az optimális üzem nagyság feltételeinek megfelelő lett volna, ilyenek, ha a gazdaságos termelés az adott iparágban csak megfelelő tömegmennyiség mellett volt elérhető, ilyenek, ha valamely termék mozgására (a termelő vagy forgalmi szférában) valamiért kényszerpályát kellett kijelölni, ilyenek a valamely adott helyhez köthető ásványkincs kiaknázására létrehozott nagyvállalatokat, a nagyon nagy beruházásokat, tőkebefektetést igénylő termelőágakat, s a technikai fejlődés által leginkább érintett, magas kutatási-fejlesztési koncentrációt igénylő, s nagy befektetési igényekkel járó speciális vállalatokat. Ugyancsak indokolt lehetett a monopólium fenntartása ott, ahol egy-egy vállalat – jelentős exporttevékenység mellett – nagy súllyal vett részt a nemzetközi munkamegosztásban.

Az anyag számos iparág esetében vélte úgy, hogy a monopóliumok valamely megnevezett okból való fenntartása a verseny szempontjából nem jelent majd problémát, s megnevezte azokat az iparágakat is, ahol viszont „legalábbis néhány” gazdálkodó szervezet felülvizsgálatát tartotta szükségesnek.¹⁹ Azt azonban elvi szinten

dasági programmá. Mint Fock Jenő kongresszusi felszólalásában kifejtette, „az iparban a szervezeti változásokkal, a vállalati összevonásokkal, majd ezt követően a felsőbb irányító szervek és hatáskörök módosításával” lényegében csak megkezdődött „a termelési eszközök átcsoportosításának, ésszerűbb hasznosításának megszervezése s létrejönnek a beruházásokra és a felújításokra szolgáló eszközök legcélszerűbb felhasználásának feltételei”. [„Felszólalás az MSZMP VIII. kongresszusán, 1962. november 21.” in Fock Jenő: *A magyar népgazdaság a szocializmus építésének útján* (Budapest: Kossuth 1963) 256–271, hiv. helye: 270.]

¹⁶ Lásd 5. lj. 46–55.

¹⁷ SCHWEITZER IVÁN: *A vállalatnagyság* (Budapest: KJK 1982) 40.

¹⁸ A közgazdasági irodalomban Wilcsek megkülönböztetést tett a termelőerők gazdasági fejlődéséből származó célszerűségi követelményekre visszavezethető és a szubjektív döntések alapján kialakuló monopolisztikus helyzetek között: ennek elemzésével jutott arra az álláspontra, hogy a magyar ipar koncentrációja „gyorsabban történt, mint ahogy a termelőerők fejlődése ezt indokolta volna”. A munkaanyag e részét valószínűleg ő írhatta meg, mert hivatkozott tanulmánya és a szakértői anyag között igen sok párhuzamosság, sőt, szövegazonosság mutatható ki WILCSEK (6. lj.) 825–831.

¹⁹ Az első körbe tipikusan a kőolaj- és bauxitbányászatot, egyéb ércbányászatot, villamos energiát, alumíniumkohászatot, közlekedési eszközök gyártását, kőolaj-feldolgozó ipart, szénfeldolgozó-ipart sorolta, s bizonyos, a lakosság alapvető ellátását biztosító iparágakat. Sajátos módon a cukor- és szeszipar mellett a „megtűrhető” monopóliumok közé tartozott a bútortipar, cipőipar, textilruházati ipar, s a kézmű- és háziipar is, azaz pont azok a területek, ahol a piaci verseny választékbővüléshez

szegezte le, hogy bár bizonyos szervezeti átalakítások célszerűek, az „igen nagy – politikai, gazdasági megrázkódtatással járó” vállalati mélységű átszervezéseket a reform utáni közvetlen időszakban annak érdekében, hogy „minél kevesebb bizonytalan elemet vigyünk bele a rendszerbe” el kell kerülni. „A szervezeti változásokat meg kell előznie olyan vizsgálatoknak, amelyek valószínűsítik, hogy az elképzelések realizálása valóban elő fogja segíteni a versenyt és az átszervezéssel járó veszteségek megtérülnek.” – emelték ki a szerzők.²⁰

Ez²¹ a politikai vezetés által később is képviselt álláspont lényegében a túlcentralizált rendszer fenntartása iránti elköteleződést jelentette,²² s mint arra a bevezető gondolatok körében már rámutattunk, hosszabb távon egyike volt a reform megtorpanását, egyes folyamatai visszafordítását elősegítő tényezőknek – annak ellenére, hogy maga az anyag is határozottan kiállt a kis- és középüzemek nagyobb gazdasági szerepvállalásának követelménye mellett. Ezt azonban nem a meglévő, rosszul működő struktúra lebontásával, hanem új kis- és közüzemi egységek létrehozásával tartotta megvalósíthatónak – jelentős állami támogatás igényének felvetése mellett.²³

2. A GAZDASÁGI VERSENY JOGI SZABÁLYOZÁSI KÉRDÉSEI

2.1. A 76 oldalas munkaanyag mindössze hat oldalt szentelt a gazdasági verseny jogi szabályozási kérdéseinek. 1967 novemberében, mikor a szöveg elkészült, számos, a verseny egyes vonzatait érintő jogszabály már elfogadásra került, néhány

vezethetett volna: igaz viszont, hogy az árrendszer fennmaradt kötöttségeinek köszönhetően itt a verseny hatásainak megjelenésére csak igen korlátozott formában lehetett volna számítani. Megnyitotta volna viszont a versenyt az anyag a géberendezések és más műszaki cikkek gyártása terén, az építőanyag-iparban, a szerves- és szervetlen vegyiparban, a háztartási és kozmetikai cikkek gyártásában, a gumi- és műanyag-feldolgozóiparban, a nyomdaiiparban és textiliparban, az élelmiszeriparban, a szénbányászatban és vaskohászatban, a bőr- és szőrmeiparban, malomiparban Lásd 5. lj. 57–58.

²⁰ Lásd 5. lj., 1. lj.

²¹ Az elv már a mechanizmusreform 1966-os irányelveinek XV. fejezetében is rögzítésre került, mely ki mondta, hogy „az ipar jelenlegi vállalati szervezetét stabil tényezőnek kell tekinteni, s azon csak különösen indokolt esetben célszerű változtatni”. „A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának irányelvei a gazdasági mechanizmus reformjára, 1966. május 25–27.” in *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1963–1966* (Budapest: Kossuth 1978) 438–439.

²² A túlcentralizáltság enyhítése a korabeli közgazdasági irodalomban igen határozott követelményként jelent meg, a hivatalos irányt képviselő Csikós-Nagy Béla azonban a reform utáni gazdaságpolitikai lényegét összefoglaló munkájában az irányelvekkel összhangban érzékeltette, hogy ez csak igen kivételes esetekben történhet meg, a nagyvállalati struktúrához „érdemben nem szabad hozzányúlni”. Lásd Csikós-Nagy Béla: *Magyar gazdaságpolitika* (Budapest: Kossuth 1971) 385.

²³ Lásd 5. lj. 60. E kérdésben a közgazdasági irodalom és a hivatalos gazdaságpolitika is egyetértésre jutott [Csikós-Nagy (22. lj.) 385.]: a „gazdaságosság” és a vállalati méret láthatóan a szakmai és politikai gondolkodásban ennyire szorosan fonódott össze. Az új kis- és középüzemek hiányának enyhítésére javasolt megoldás egyrészt az államtól várta, hogy a vállalatok és szövetkezetek létrehozásáról gondoskodjon: ez a reform első éveiben nem történt meg, a hetvenes évek derekától pedig a centralizációs folyamatok ismét felerősödtek. Másrészt abban bízott, hogy a vállalati, szövetkezeti társulások, a termelőszövetkezetek számára megnyitott új vállalkozási formák révén jöjnek majd létre a hiányzó, a piaci igényekre rugalmasan reagáló szervezetek, ami részben be is következett – de távolról sem abban a számszerű nagyságrendben, amit előzetesen vártak volna.

pedig előkészítés alatt állt: a szerzők célja tehát inkább a trendek és hatások számbavétele, alapvető követelmények meghatározása, s nem a szabályozási környezet komplex igényű áttekintése, konkrét jogalkotási javaslatok megtétele volt. A piaci versenyt érintő szabályozás területén a szerzők három feladatot azonosítottak: az első a jogrendszerben még érvényben lévő, a piaci verseny kibontakozását akadályozó jogszabályok hatályon kívül helyezése volt, az ezzel egy időben végrehajtandó második a szükséges új jogszabályok megalkotása és a versenyre vonatkozó régebbi, hatályukban fenntartott (1945 előtti) jogszabályok újbóli „működésbe hozása” – a harmadik pedig „perspektivikus feladatok” vizsgálata.²⁴

Az anyag szerzői – mint más közleményekből kiderül – azzal számoltak, hogy „a piaci verseny a gazdasági élet széles körében csak fokozatosan, évek során fog kibontakozni”, s azzal is, hogy egy későbbi szakaszban más szabályozási megközelítés válhat majd szükségessé – a kezdeti évek fő feladatának a versenykorlátozó szabályok elbontását és a verseny hiányából adódó körülmények felszámolását, perspektivikus távlatban pedig „a már kibontakozott verseny népgazdasági szempontból káros megállapodásokkal vagy eszközökkel való folytatása” elleni fellépést tekintették.²⁵

Maga az anyag talán épp ezért a versenyre vonatkozó hatályos szabályozás áttekintésekor csak a legalapvetőbb kérdésekre szorítkozott, s a tisztességtelen versenyre vonatkozó, a „régí jogrendszerből” megörökölt, *a tisztességtelen versenyről szóló 1923. évi V. tc.* (a Tvt.) „felélesztését” csak az új, szocialista szabályozás megszületéséig tartó, átmeneti megoldásnak tekintette. Utalt az 1967-ben született kormányrendeletek egyes versenyszabályozó kikötéseire, s a kiadás előtt álló árszabályozó rendelkezésekre, a gazdasági bírságra vonatkozó, akkor még előkészítés előtt álló jogszabályra. „A meglévő, vagy kiadni tervezett jogszabályok általában elégségesnek látszanak az új gazdaságirányítási rendszer bevezetésének kezdeti időszakában felmerülő, a versennyel összefüggő és jogi rendezést kívánó kérdések megoldására” – összegzi az anyag a szerzők véleményét,²⁶ azzal, hogy a nyitott kérdésekre a versenyt támogató komplex szabályozórendszer kialakításával (egy átfogó keretjogszabály megalkotásával) kell majd megoldást találni. Valójában versenyjog – abban az értelemben, ahogyan ma használjuk²⁷ – 1967-ben még nem létezik: a verseny szabályozásával kapcsolatos legalapvetőbb jogi-jogdogmatikai kérdések is még tisztázásra várnak, s maga az anyag is utal a „jogászok és közgazdászok között folyó” vita szükségességére, melytől majd egy kiforrott rendezés megszületését várja.

²⁴ Lásd 5. lj. 71.

²⁵ MEZNERICS Iván: „A gazdasági verseny jogi szabályozása az új mechanizmusban” *Közgazdasági Szemle* 1968/2. 158–172, hiv. helye: 159.

²⁶ Lásd 5. lj. 71.

²⁷ Az 1967 utáni másfél évtizedben született publikációk és monográfiák szerzői nem is nagyon használják a „versenyjog” kifejezést, inkább „a verseny jogi szabályozásáról” [MEZNERICS (25. lj.)], vagy mint 1971-ben megvédett, s könyv formájában 1976-ban megjelent doktori értekezésében György Ernő, a „piaci magatartás és a gazdasági verseny jogi kérdéseiről” beszélnek [György Ernő: *A gazdasági verseny jogi kérdései* (Budapest: KJK 1976)]. Vörös Imre 1981-ben már – igen alapos összehasonlító jogi vizsgálódások nyomán – határozott megkülönböztetést tesz a (szűkebb értelemben felfogott) versenyjog és a tágabb értelemben, s elsősorban polgári jogi megközelítésben megragadott „szocialista piaci magatartás” joga között, s törekszik utóbbi dogmatikai értelemben való, átfogó megragadására [Vörös Imre: *A szocialista piaci magatartás joga* (Budapest: KJK 1981)].

Ami azonban az első pillanattól világos, s amit Kádár János az MSZMP KB 1967. novemberi ülésén is megerősít, hogy a reformmal való visszaélést, a „csalást, üzérkedést, árdrágítást” a politikai hatalom nem kívánja tolerálni: a „kisebb manipulációk” ellen menet közben kell majd védekezni, ám a súlyos visszaélések büntetőjogi szankciók nélkül már kezdetben sem maradhatnak: a szükséges rendelkezéseket „gyorsan jogszabályba kell önteni a lehetséges legrövidebb időn belül, ha lehet, január elsejével közzé kell tenni”.²⁸ Az árpolitikára, termékforgalomra, a vállalatokra, szövetkezetekre vonatkozó jogszabályokba (ezek jelentős részét a Pénzügyminisztérium készíti elő) ennek megfelelően épülnek be a tisztességtelen haszonszerzést megakadályozni és szankcionálni kívánó klauzulák – e folyamatok mögött azonban nem áll összehangolt szabályozási koncepció, sőt: a legalapvetőbb fogalmak (tisztességtelen haszon, szabad ár, a szocialista gazdálkodás elveivel ellentétes vagy a társadalmi érdeket sértő tevékenység) sem tisztázták.²⁹

2.2. A tervutasításos gazdaság rendszerében versenyről csak igen korlátozott értelemben lehetett beszélni („hazánkban a verseny kérdése gyakorlatilag az új gazdasági rendszerrel kapcsolatban merült fel” – írja Meznerics³⁰), s annak különösebb jelentősége jogi értelemben sem volt – bár, mint Vörös Imre kimutatta, 1964-ben már született olyan bírói ítélet, mely az állami vállalat a kisiparossal szembeni versenycelemeknyének tisztességtelenségét állapította meg.³¹

A tisztességtelen haszon, a meg nem engedett nyereség szerzésének tilalmáról, szankcionálásáról azonban számos jogszabály rendelkezett. Az árdrágító visszaélésekről szóló „régí jog” szerinti törvények (az 1920: XV. tc. és az 1920: XXVI. tc.) tényállásai (ártúllépés, áruzsora, munkauzsora, árdrágító üzérkedés, árulvonás, árucsempészet, áruvisszatartás) s minősített esetei (a közellátás érdekét súlyosan veszélyeztető mértékű vagy üzletszerűség) a későbbi jogalkotásra (így *A gazdasági rend védelméről szóló 8.00/1946. (VII. 28.) M.E. sz. rendeletre*, sőt, 1961-es Btk.-ra is) hatást gyakoroltak, a pénzügyi jogban pedig a tisztességtelenül szerzett haszon elvonásának lehetősége (az árkiegyenlítési forgalmi adó) pedig már 1957-ben megjelent.³² A meg nem engedett nyereség fogalmát, megjelenési lehetőségeit a *Pénzügyminiszter és az Országos Árhivatal elnöke 112/1963. (PK. 4.) PM. sz.*

²⁸ KÁDÁR JÁNOS: *Válogatott beszédek és cikkek, 1957–1973* (Budapest: Kossuth 1974) 247–248.

²⁹ Mindehhez lásd ACZÉL György (szerk.): *A tisztességtelen haszon és a gazdasági bírság* (Budapest: KJK 1976) 15–37. A jogértelmezési viták lényegében majd csak 1973-ban zárulnak le, mikor *A tisztességtelen haszon megállapításának irányelveiről szóló 1022/1973. (VI. 27.) MT. sz. hat.* (immár a reform befékezésének szellemében) „a közgondolkodással összhangban” tisztázta a fogalom jogi és gazdasági-etikai tartalmát. ACZÉL (30. lj.) 115.

³⁰ MEZNERICS 1968 (25. lj.) 158. A verseny kizárásnak szervezeti biztosítása – mutatott rá Vörös Imre egy 1978-as tanulmányában – azonban nem jelentette magának a versenynek a kizárását: az „torz és burkolt formában a régi gazdaságirányítási rendszerben is létezett, mindenekelőtt persze ’ügyeskedések’ révén való – a versenytárshoz képest – előnyösebb helyzetbe kerülést célzó tranzakciók formájában.” VÖRÖS IMRE: „A gazdasági verseny kibontakozása és problémái a jogi szabályozás tükrében” *Állam- és Jogtudomány* 1978/4. 581–602, hiv. helye: 585.

³¹ 4028. sz. BH 1964. 6. sz., lásd VÖRÖS (27. lj.) 36–37.

³² A meg nem engedett nyereség árkiegyenlítési forgalmi adó útján való elvonásáról szóló 30/1957. (V. 29.) Korm. sz. rend.

utasítása értelmezte, az adóhatóságok ezzel kapcsolatos feladatait a 326/1963. *PM VII. sz. közlemény* határozta meg.³³

Az *árszabályozásról* szóló 56/1967. (XII. 19.) *Korm. sz. rendelet* hatályon kívül helyezte az 1957-es rendelkezéseket, s minden belföldön forgalomba hozott árura, szolgáltatásra kiterjedő, kötelező előírásokat vezetett be. Az árat mindig valamely meghatározott minőséghez kötötte,³⁴ tilalmazta a termék árában vagy árával kapcsolatos versenykorlátozó megállapodásokat (monopolhelyzet vagy jogtalan piaci, anyagi előnyök biztosítása), s e magatartásokat – a polgári jogi igények érvényesítésének lehetősége nyitva tartása mellett – annak megfelelően szankcionálta, hogy azokat kisiparos vagy kikereskedő, illetve szocialista gazdálkodó szervezet valósította meg. Első esetben az állam a jogosulatlan különbözetet forgalmi adó formájában vonta el, a második esetben pedig gazdasági bírság kiszabására volt lehetőség:

³³ Az utasítás értelmében *meg nem engedett nyereségnek* alapvetően a hatóságinál megállapított árnál magasabb ár alkalmazásával, a megállapított vagy az árszabályozó rendelkezéseknek megfelelő módon kiszámított árhoz képest kivételben, minőségben vagy mennyiségben meg nem felelő árucikkek változatlan áron történő forgalomba hozatala vagy az árszabályozó rendelkezésektől eltérő árképzés minősült. Árkalkalmazás esetén vagy a műszaki előírásoknak meg nem felelő, helytelen vagy hamis árvetés alapján történő ármegállapítás útján keletkezhettek, lásd Aczél (29. l.) 67–68.

³⁴ A minőségvédelem kérdése már a tervutasításos gazdaság időszakában prioritásként jelentkezett. Először a 65/5/1952. *NT. sz. hat.*-ban szabályozták, ezt fejlesztette tovább *Az ipari termékek minőségének védelméről* szóló 1953. évi 12. sz. *tv.*, mely külön rendelkezett a fogyasztói jogok védelméről is (15. §). A fogyasztónak csak hibátlan árut volt szabad eladni, hibás áru esetén a hiba tényét fel kellett tüntetni, s azzal arányos árengedményt kellett biztosítani. A fogyasztási cikkek minőségvédelmének alapvető szabályait a *belkereskedelmi miniszter és a SZÖVOSZ elnökének 51/1965. (K. É. 13.) Bk. M.* – *SZÖVOSZ sz. utasítása* állapította meg. A minőségvédelem terén jelentős szerepet tölthettek be a szabványok: ezek alkalmazása a szocialista gazdaságban a 4337/1949. (XII. 2.) *MT. sz. rend.-tel* vált kötelezővé, s került a 44/1959. (XI. 19.) *Korm. sz. rend.-tel* újrászabályozásra. 1950-től születnek jogszabályok a termékek márkázásáról [egyes termékek minőség vagy más tulajdonsága alapján más terméktől való elkülönítéséről, lásd 221/1950. (IV. 25.) *MT. sz. rend., 1953. évi 12. sz. tv., 55/1954. (Tg. É. X. 11.) OT. sz. utasítás*], meghatározott termékkörre 1952-től vált kötelezővé minőségi bizonyítvány kibocsátása [2200-7/1952. (Tg. É. II. 20.) *OT. sz. utasítás*]. A szállítási szerződések 1966-os szabályozásához kapcsolódóan külön utasítás foglalkozott a szerződés hiányos vagy hibás teljesítésével kapcsolatos kifogásolási kérdésekkel [250/1966. (II. 14.) *KDB utasítás*], s természetesen széles körben érvényesültek a Ptk. szavatossági és jótállási szabályai is [lásd BARNÁ Géza – BÓC Imre – ORMAI Lajos: *Fogyasztási cikkek minőségellenőrzése és minőségvédelme* (Budapest: KJK 1966) 191–242.]. A fogyasztóval szembeni felelősség fontos alapelve volt, hogy a vevővel szemben a termék minőségéért mindig a kereskedelmi vállalat felelt [43/1967. (XI. 14.) *GB hat.*], a vevő minőségi kifogásait is neki kellett intéznie. A termékek minősége tanúsításának a kiskereskedelmi forgalmat is érintő, új szabályait a 47/1968. (XII. 18.) *Korm. sz. rend.* állapította meg. 1969-től jelentősen bővültek a fogyasztók minőségvédelemmel kapcsolatos jogosítványai: az 1/1969. (I. 11.) *BkM. sz. rend.* szabályozta a vásárlók minőségi kifogásainak intézési rendjét, az egyes tartós fogyasztási cikkek jótállásának legkisebb kötelező mértékéről szóló 4/1969. (III. 30.) *BkM-KGM-KipM-KKM-NIM sz. rend.* pedig az érintett termékkör (gépgyártási termékek, háztartási villamos berendezések és készülékek, hiraadástechnikai termékek, kultúrcikkek) forgalomba hozatali szabályait: a jótállás legrövidebb mértéke 12 hónap, hűtőgépre 24 hónap volt. A fogyasztói minőségvédelem rendszerében kiemelkedően fontos szerepet kapott a 491/33/1952. *NT hat.* alapján a 1107/1953. *BkM-KkM együttes utasítással* (Ker. É. 1953. II. 2. 5. sz.) létrehozott KERMI, melynek feladatait a 12/1968. (XI. 28.) *BkM. sz. rend.* szabályozta újra: ezek közé tartozott, amely a külön jogszabály szerinti árucikkek [5/1968. (III. 25.) *BkM. sz. rend.*] kötelező minőségi vizsgálatát a forgalomba hozatal feltételeként írta elő.

ennek részletes szabályait az 1/1968. (I. 16.) Korm. sz. rendelet állapította meg.³⁵ Gazdasági bírsággal az állami és szövetkezeti szervek voltak sújthatók, két együttes feltétel fennállása esetén. Az első feltétel az volt, hogy a vállalatnak jogszabályba vagy hatósági rendelkezésbe ütköző, illetőleg a szocialista gazdálkodás elveivel ellentétes tevékenységet kellett folytatnia, s ezzel a társadalmi érdeket megsértenie, a második pedig az, hogy e tevékenységével jelentős vagyoni előnyre tegyen szert, illetve jelentős kárt okozzon, vagy ezek hiányában a lakosság jogos érdekeit súlyosan veszélyeztesse. A bírság összegének főszabály szerint az elért előnyt vagy okozott kárt meg kellett haladnia. A bírság kiszabásának indítványozására meghatározott szervek (a legfőbb ügyész, a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság,³⁶ a Szakszervezetek Országos Tanácsa, az egyes szakmai szakszervezetek elnöksége és tanácsai, illetve a feladatkörüket érintő vállalati tevékenységgel kapcsolatosan a központi felügyeleti szervek, minisztériumok, az Országos Tervhivatal, a Magyar Nemzeti Bank, az Országos Anyag- és Árhivatal, a Magyar Szabványügyi Hivatal és a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa volt jogosult³⁷ – magánszemély nem. A bírság kiszabását vállalat vagy szövetkezet esetében az illetékes megyei (fővárosi) döntőbizottságnál, a mezőgazdasági termelőszövetkezet bírságolását az illetékes megyei (fővárosi) bíróságnál kellett indítványozni.³⁸

2.3. A „régí”, s most felélesztett, a húszas évek magyar válságjogi jogalkotása kiemelkedő állomásának tekinthető, az 1933: XVII. tc.-el módosított Tvt. öt kiemelt tör-

³⁵ Értelmezési kérdésekben a 2070/1967. (XII. 20.) sz. korm.hat. próbált eligazítást adni, melynek megengedőbb rendelkezései azonban – mint a korabeli irodalom rámutatott – nem voltak szinkronban az „56-os rendelet” szigorú szellemiségével.

³⁶ A Központi Népi Ellenőrzési Bizottság és a területi ellenőrző bizottságok felállításáról az 1957. évi VII. tv. és a végrehajtása tárgyában kiadott 6/1958. (I. 18.) Korm. sz. rend. (MK 7. sz.) intézkedett, működésüket 1958. január 1-el kezdték meg. A szervezet a Minisztertanács közvetlen irányítása alatt állt, alapításkor feladata az állami szervezeteknek való segítségnyújtás volt „az állami és állampolgári feyelem megszilárdításában, a nép vagyonának védelmében és a visszaélések leleplezésében”, közreműködött a közérdekű bejelentésekkel tudomására hozott visszaélések feltárásában, javaslatot tehetett konkrét személyek felelősségre vonására. Hatásköre csak a bíróságokra, az ügyészségre és a fegyveres szervekre nem terjedt ki. A KNEB hatásköreit az 1964. évi VII. tv. lényegesen kiterjesztette, a gazdasági törvényesség és a korrupció elleni küzdelem elsődleges szervezetévé tette, s részére jelentős hatósági jellegű jogosítványokat biztosított (konkrét személyekre vonatkozó felfüggesztési jog, az állami vagy szövetkezeti gazdálkodásban jogellenesen felhasznált pénzeszközök zárolásának joga stb.). Lásd FEKETE Győr László – ZSINGOR László: *Ellenőrzési kézikönyv* (Budapest: KJK 1966) 14–25. A KNEB működését, jogosítványait az 1968. évi V. tv. és végrehajtási rend.-e, a 41/1968. (XI. 1.) Korm. sz. rend. teljes körűen újraszabályozta, s részére gazdasági bírság kiszabásának és a szanálás kezdeményezésének jogát is biztosította. Működésének alapját e jogszabályok, s saját Szabályzata képezte, melyet egységes szerkezetben 1968-ban tettek közzé [*A Népi Ellenőrzés szervezetére és működésére vonatkozó jogszabályok. Ügyrend, működési és eljárási szabályzat* (Budapest: 1968)]. E szabályokat az 1971. évi 9. sz. tvr. számos ponton módosította.

³⁷ Az ún. „irányítószervi ellenőrzés” lehetőségeit illetően a mechanizmusreform lényeges változásokat hozott: azok elsődleges célja „a központi intézkedések megvalósításának”, a törvényesség megvalósulásának vizsgálata lett, a vállalati operatív működésbe már nem avatkozhatott be. E téren a Pénzügyminisztérium éves ellenőrzéseket lebonyolító Revizori Főosztálya és a Központi Adóhivatal rendelkezett hatáskörökkel. Utóbbit a 16/1967. Korm. sz. rend. (MK 1967. VI. 18.) szüntette meg, s helyébe a PM Bévételi Főigazgatóságát állította.

³⁸ SIMALCSIK Miklós – Soós László: *A vállalati és szövetkezeti gazdálkodás új szabályai* (Budapest: KJK 1969) 361–366.

vényi tényállását (reklámszédelgés, bitorlás-utánzás, hírnév- és hitelrontás, hólabdaserződés, üzemi titok jogtalan elárulása és felhasználása), s a tv. 1. §-a szerinti generálklauzulát (a verseny az üzleti tisztesség vagy jó erkölcsbe ütköző módon való folytatásának tilalma) 1945-ig a bírói gyakorlat értelmezte, s fejlesztette a kor gazdasági-forgalmi viszonyaihoz igazodóan tovább. A törvényi szabályokat a Ptké. hatályban tartotta, a korábbi joggyakorlat azonban már nem érvényesülhetett,³⁹ így arra a folyó ügyek kapcsán hivatkozni sem lehetett, legfeljebb a jogtudomány érdeklődésére tarthattak számot. A Tvt. alkalmazását – különösen a reform első két-három esztendejében – nem kevés bizonytalanság kísérte, mégis „számottevő gyakorlata”⁴⁰ alakult ki: legtöbbször a bíróságok a generálklauzulára hivatkozva hoztak ítéletet, ám gyakoriak voltak a reklámszédelgési, bitorlási, munkaerő-csábítási, hírnévrontási, üzleti titok-sértési és összetéveszthető árujelzéssel való ellátással kapcsolatos ügyek is.

A törvény alkalmazásának Vörös Imre szerint gátját jelentette, hogy az csak versenytársak közötti viszonyokra érvényesülhetett, versenyviszony hiányában a bíróság adott ügyben akkor is elutasító döntést hozott, ha a magatartás egyébként alkalmas volt a vevői érdekek károsítására⁴¹ – ez annak elismerését jelentette, amit György Ernő 1976-ban megfogalmazott: nevesen, hogy „a tisztességtelen versenycselekmények megítélésénél figyelembe jövő érdekvonatok a szoros értelemben vett versenycselekményeken túlmenő kör” érdekeinek figyelembevételét is igénylik.⁴² A tisztességtelen haszonszerzés pénzügyi jogi-hatósági szabályozása között azonban jogalkalmazói kapcsolat az elvek szintjén sem alakult ki: a tisztességtelen haszonszerzés kategóriájába eső tevékenységekkel részletesen foglalkozó *1022/1973. (VI. 27.) sz. MT határozat* „szinte egyáltalán nem említi azokat a tipikus eseteket, amelyeket a kapitalista jogrendben született jogszabály éppen a legjellemzőbbnek tartott”.⁴³

3. EGY VERSENYTÖRVÉNY IGÉNYÉNEK FELVETÉSE

3.1. A két háború közötti magyar versenyszabályozás a kartellekre vonatkozó, kiemelkedő jelentőségű törvénye, a *gazdasági versenyt szabályozó megállapodásokról szóló 1931. XX. tc.* a gazdasági reform jogalkotására csak közvetett hatást gyakorolt: újbóli hatályba léptetésére nem került sor. A versenykorlátozó megállapodások tilalma mindazonáltal számos jogszabályba épült be.

Az állami vállalatról szóló 11/1967. (V. 13.) Korm. sz. rendelet 37. §-a szerint, ha az illetékes miniszter azt észlelte, hogy az egyesülés a közérdekkel vagy a népgazdaság érdekeivel ellentétes működést fejtett ki, jogosult volt az egyesülés munká-

³⁹ Az LB Elvi Tanácsa azokat az 1952-es felülvizsgálat során hatályon kívül helyezte.

⁴⁰ Vörös (27. lj.) 285.

⁴¹ Vörös (27. lj.) 286. Vörös itt arra is rámutatott, hogy a hetvenes évek derekától a szabályozás egyre inkább kiterjesztő módon érvényesült, s a törvényt egymáshoz vertikálisan is kapcsolódó partnerek vonatkozásában is alkalmazni kezdték.

⁴² György (27. lj.) 283.

⁴³ Aczél (29. lj.) 60.

jának ellenőrzésre megbízottat kijelölni, aki a tevékenység megszüntetésére javaslatot volt köteles kidolgozni: ha pedig az egyesülés működése más módon nem volt orvosolható, a miniszter az egyesülés megszüntetését is elrendelhetette.

A termékforgalomról szóló 25/1967. (VIII. 20.) Korm. sz. rendelet 9. §-a értelmében tilos volt olyan megállapodást létrehozni, amely a piac felosztását, vagy a fogyasztók meghatározott körének valamely beszerzési lehetőségéből való kizárását célozta, vagy a fogyasztók a beszerzési források közötti választásának lehetőségét korlátozta. A tilalom alól az ágazati miniszter a pénzügyminiszterrel és az Országos Anyag- és Árhivatal elnökével és az érintett miniszterek bevonásával népgazdasági érdekből kivételt engedélyezhetett, az ilyen engedély nélkül létrejött megállapodás azonban semmisnek minősült. A semmisség megállapítása – bármely érdekelt fél keresete alapján – a Központi Gazdasági Döntőbizottság hatáskörébe tartozott.⁴⁴

Az árszabályozásról szóló 56/1967. (XII. 19.) Korm. sz. rendelet 18. §-a a piac-korlátozó, monopolhelyzetet létrehozó vagy jogtalan anyagi előnyök biztosítására irányuló, a termék árában vagy árával kapcsolatos megállapodások tilalmáról rendelkezett: az ilyen megállapodásokat semmisnek nyilvánította, azzal, hogy – vita esetén – a semmisség megállapítására a bármely érdekelt által előterjesztett kereset elbírálását ugyancsak a Központi Gazdasági Döntőbizottság hatáskörébe utalta.⁴⁵ E rendelkezések – szinte változatlan formában – a hetvenes évek derekától az első generációs reformjogszabályokat váltó joganyagba is bekerültek, de újabb elemekkel is bővültek.⁴⁶

3.2. Ami a perspektivikus, a jogi szabályozás továbbfejlesztését illetve, a leendő versenytörvény megalkotásával kapcsolatos kérdéseket (szemben például a versenyügyekben eljáró fórumrendszerrel, az egyes feladatok a bíróságokhoz, a KGD-hez, a kamarákhoz, a választott bíróságokhoz, esetleg államigazgatási szervekhez való telepítése közül való választással) ugyan a gazdaságpolitika nem vetette fel, a jogtudomány azonban igen. Meznerics Iván már 1967-ben igen alapos, összehasonlító jogi talajon álló tanulmányban mutatta be a nagy külföldi versenyjogi szabályozási rezsimeket, s egyben – például a verseny fogalmának meghatározásával, illetve egy leendő magyar versenytörvény tartalmi kérdéseinek azonosításával – konkrét szabályozási javaslatokkal is élt⁴⁷ – e gondolatait már hivatkozott 1968-as átfogó tanulmányában később bővebb formában is kifejtette.⁴⁸

⁴⁴ 45/1967. (XI. 5.) Korm. sz. rend. 1. §.

⁴⁵ A „huzsonötös” és „ötvenhatos” rendelet joggyakorlatának áttekintéséhez lásd György (27. l.) 238–277, a 25/1967. (VIII. 20.) Korm. sz. rend. 9. §-ban foglalt tiltott megállapodás semmisségéhez a KGD 526. sz. állásfoglalását [GÖRGEY Mihály – HAVASI Győző (szerk.): *A gazdasági döntőbizottságok joggyakorlata (Elvi határozatok, állásfoglalások, jogesetek) 1948–1969* (Budapest: KJK 1970) 111–112.].

⁴⁶ Pl. a területfelosztó kartell és vertikális versenykorlátozás tilalma a termékforgalomról szóló 33/1975. (XI. 29.) MT. sz. rend.-ben, a versenykorlátozó megállapodások népgazdasági érdekebe ütközésének általános érvényű deklarálása a *gazdasági társulásokról szóló 1978. évi 4. tvr.*-t végrehajtó 9/1978. (II. 1.) MT. sz. rend.-ben.

⁴⁷ MEZNERICS Iván: „A gazdasági verseny jogi szabályozása. (A fontosabb külföldi kodifikáció áttekintése és gondolatok az esetleges hazai szabályozáshoz.)” *Jogtudományi Közlöny* 1967/8. 471–482.

⁴⁸ MEZNERICS (25. l.). A két tanulmány közötti fontos koncepcionális különbség az volt, hogy az első a versenyjogi tényállásokat vette sorra, s azok kapcsán tárgyalta az egyes szabályozási megoldá-

Meznerics határozottan egy megalkotandó magyar versenytörvény mellett foglalt állást, hangsúlyozva, hogy a külföldi – a kapitalista gazdaságok problémáira koncentráló – modellekhez képest e szabályozásnak az egész népgazdaság, s ezen belül hangsúlyozottan a fogyasztók érdekeinek közvetlen védelmét kell szolgálnia. A magyar versenytörvénynek, mondja, egyaránt át kell majd fognia a „tisztességtelenségi” versenyjog, a fogyasztóvédelem s a monopolhelyzetekkel való visszaélés tilalmának kérdéseit. Utóbbi körben ő is elfogadja a „népgazdasági szempontból indokolt” és/vagy jogszabály által létrehozott monopolhelyzetek megengedhetőségét, ám, hangsúlyozza, visszaélésekre, a monopolhelyzet a népgazdaságot sértő módon való kihasználására ilyenkor sem kerülhet sor.⁴⁹

A leendő magyar versenytörvény legfontosabb alapelvei körében a tisztességtelen verseny és a versenykorlátozó, vagy népgazdasági érdeket sértő monopolhelyzetek kialakítására vonatkozó megállapodások, a népgazdasági szempontból nem indokolt áremelések tilalmát, a minőség javításának vagy a műszaki fejlesztésnek akadályozását, a versenytársak, felhasználók, értékesítők vagy fogyasztók jogos és méltánylást érdemlő érdekeinek sérelmét vagy veszélyeztetését tartja.

Ennek az „átfogó, azonos elvi talajra épített, a még várható jelenségekre is kiterjedő, egységes szabályozásnak” megalkotását Meznerics – szemben az eseti szabályozás mellett kiálló közgazdászokkal, akik szerint hiba lenne „ijesztgetéssel”, a „verseny gúzsbakötésével” a verseny lehetőségeit csökkenteni, s akik szerint még jó ideig az eseti szabályozás mellett kellene a jogalkotónak maradnia – elsőbbséggel bíró feladatnak tartotta. „A versenytörvény – mondja – a maga szankcionált tilalmaival együtt egyik előfeltétele a szabad vállalati, de a népgazdasági érdekekkel is összhangban álló gazdasági versenynek.”⁵⁰

3.3. A következő években a jogirodalom még többször visszatér a versenyjog és a megalkotásra váró versenytörvény kérdésére.⁵¹ A gazdasági verseny problémáinak addig is komoly figyelmet szentelő György Ernő⁵² az első, aki a hazai jogirodalomban a kérdéskör monografikus áttekintésére vállalkozik: 1968–1970 között elkészült doktori értekezése – sokszorosított formában már 1971-ben hozzáférhetővé válik, nyomtatásban azonban – az időközben bekövetkezett jogszabályi változásokat is feldolgozva – majd csak 1976-ban jelenik meg.⁵³ Ő az első szerző, aki – összehasonlító jogi igénnyel – szisztematikusan tekinti át a versenyjogi problémákat (fogal-

sokat, a második a külföldi kodifikációkat országonként (Egyesült Államok, Hollandia, Belgium, Franciaország, Olaszország, NSZK, Svájc, Ausztria, EGK, Jugoszlávia) mutatta be.

⁴⁹ MEZNERICS (25. lj.) 168–169.

⁵⁰ MEZNERICS (25. lj.) 178.

⁵¹ Pl. KRÉMER Miklós: „A tisztességtelen versenyről” *Magyar Jog* 1970/5. 285–292. Az akkor vállalati jogtanácsosként dolgozó Krémer is elsősorban a monopolhelyzettel való visszaélés gyakorlati kérdéseit vizsgálta, s ehhez segítségül hívta a legújabb német, amerikai kartelljogi gyakorlatot, tisztességtelenségi versenyjogi ügyekben született német és francia bírói ítéleteket, s az elsők között foglalkozott behatóbban az 1923-as versenytörvény újabb hazai bírói gyakorlatának kérdéseivel is.

⁵² György Ernő: „A gazdasági verseny külkereskedelemmel kapcsolatos problémái” *Külkereskedelmi Jog* 1967/2. 45–46; György Ernő: „A gazdasági verseny jogi szabályozásának nemzetközi magánjogi és összehasonlító jogi vonatkozásai” *Jogtudományi Közlöny* 1968/1. 47–50; György Ernő: „Üzemi titok és vállalati együttműködés” *Magyar Jog* 1968/5. 290–292.

⁵³ György (27. lj.).

mi kérdések, joganyag-tagozódás, a gazdasági versenyt érintő államközi szerződések, szellemi alkotások jogának a versenyt érintő rendelkezései, fogyasztóvédelem, monopóliumhelyzettel való visszaélés, reklám- és propaganda versenyjogi vonatkozásai, szankciórendszer, nemzetközi jogi vonatkozások). Természetesen nem kerüli meg a hazai gazdasági verseny jogának megreformálásával kapcsolatos kérdéseket sem. A – tisztességtelenségi – versenyjog „elavult szabályainak” felülvizsgálatáról már a 43/1967. GB. sz. határozat 13. pontja rendelkezett: György Ernő e reform alapján azokat a változásokat tekinti, melyek „a gazdaságirányítás új rendszerében a termékforgalmazás, a piaci mechanizmus körében végbementek s kihatásaikat a vállalati gazdálkodás vonalán jelentős mértékben érzékeltetik”.⁵⁴

Nemcsak a szűkebb értelemben vett, a versenytárs, vagy a fogyasztó érdekeit sértő tisztességtelen versenycelemekenyeket sorolja a felülvizsgálat nyomán kialakuló (s a gazdasági bírság gyakorlata szempontjából az értékelendő szempontokat a 20/1973. MT. sz. határozat szerint recipiáló) új szabályozás körébe, de a gazdasági erőfölénnyel való visszaélés tágabb értelemben vett tényállásait, s a szankciók reformjának kérdését is. Meznerics Ivánhoz hasonlóan ő is rámutat az igen széttagolt szabályozásból eredő jogérvényesítési problémákra. A gazdasági verseny sérelmével kapcsolatos ügyekben akkor a bíróságok és a Központi Gazdasági Döntőbizottság mellett a különböző állami ellenőrző tevékenységet ellátó szervek (az Anyag- és Árhivatal, a Népi Ellenőrző Bizottság, a Kereskedelmi Felügyelőség,⁵⁵ a minisztériumok és a tanácsok ellenőrző szervei), az Országos Fogyasztói Tanács, a szak-szervezetek (1968-tól előbb SZOT-irányelvek szintjén, majd 1973-tól a fogyasztói érdekek védelme, s különösen az áellenőrzés terén a 1973. január 15-i és 1974. szeptember 30-i SZOT elnökségi határozatai alapján szélesebb körben konkretizálva⁵⁶) is rendelkeztek hatáskörrel – nagyobb koherencia döntések terén épp ezért nem, vagy csak egy-egy részterület – például a gazdasági bírság gyakorlata vonatkozásában – érvényesülhetett. A korabeli felfogás – s ezzel György Ernő sem helyezkedik szembe – még nem veti fel egy egységes versenyhatóság létrehozásának gondolatát.⁵⁷

⁵⁴ György (27. lj.) 453.

⁵⁵ *A Kereskedelmi Felügyelőségek megyei és fővárosi rendszerét a 2063/19/1952. MT. sz. hat.* (HT 1952. VI. 14.) és a *1021/1952. MT. sz. hat.* (MK 1952. VII. 12.) az Állami Kereskedelmi Felügyelet Szerveiként hozta létre, s azok elsődleges feladatát a kereskedelmi üzletek jogszerű működésének ellenőrzése, s a szabálytalanságok feltárása képezte: ezzel összefüggésben intézkedési és bírságolási jog illette meg. A működésére vonatkozó szabályokat a *12/1958. (BkM) sz. rend.* (MK 1958. X. 29.) és a *4/1963. BkM. sz. r.* (MK 1963. VII. 24.) alkotta újra. 1967-től a *10/1967. Korm. rend.* (MK 1967. IV. 22., 26. sz.) szerint az Állami Kereskedelmi Felügyelőség hatósági jogkörrel rendelkező, önálló szerveiként folytatták működésüket: az ő hatáskörükbe tartozott egyebek mellett a fogyasztói panaszok intézésének ellenőrzése is. Az eljárására vonatkozó szabályokat a *11/1968. BkM. sz. rend.* (MK 1968. X. 10., 80. sz.) újította meg.

⁵⁶ Vö. SÁSKA Sándor: *Fogyasztói érdekvédelem, társadalmi áellenőrzés* (Budapest: Táncsics 1975) 15–27.

⁵⁷ Meznerics a különböző nyugati szabályozási rezsimek ismertetésekor is csak érintőlegesen tért ki a jogérvényesítési fórumokra, s tett megkülönböztetést a bírói és közigazgatási modellek túlsúlyával működő egyes megoldások között, kimutatva, hogy a gazdasági erőfölénnyel való visszaélés kérdéseire szinte minden országban a közigazgatási (s nem bírósági) szervek (pl. az NSZK-ban a Kartellhivatal) hivatottak. MEZNERICS (25. lj.) 161–167.

György is inkább a fogyasztói érdekképviselőt a meglévő rendszerbe való hatékonyabb integrálásának lehetőségeit keresi.⁵⁸

4. MEGTORPANÁS ÉS TOVÁBBLÉPÉS A MAGYAR VERSENYJOGI SZABÁLYOZÁSBAN

4.1. Bár Eörsi a gazdasági reform jogáról írott 1968-as könyvében⁵⁹ közvetlen versenyjogi kérdésekkel behatóbban nem foglalkozott,⁶⁰ a versennyel kapcsolatos szabályozásnak voltak jelentős, közvetlen polgári jogi vonatkozásai is. Zsingor László a tisztességtelenségi versenyjog „alaptényállásaiként” a Ptk. 201. § (2) bekezdésében a feltűnő értékaránytalanságra alapozott megtámadási lehetőséget s a 202. § szerinti uzorás szerződések semmisségét jelölte meg,⁶¹ mások – Sárándi Imre, Asztalos László, Világhy Miklós – a polgári jogi alapelvek a szocialista gazdálkodásra való közvetlen (normatív) érvényesülésének kérdését vetették fel. Ezen a nyomon indult el Vörös Imre is, aki 1981-ben megjelent kandidátusi értekezésében vállalkozott a szocialista piaci magatartás – időközben számos változáson átment – joganyagának polgári jogi alapon történő, rendszeres kibontására.⁶²

Valójában azonban – ahogyan erre könyve bevezetőjében Vörös Imre is rámutat – a gazdasági verseny jogi vetületének behatóbb vizsgálata nem csak a reform bevezetését követő első években maradt kívül a szélesebb jogász érdeklődés horizontján, de az azt követő években is: alig tucatnyira tehető azoknak a publikációknak száma, melyek 1974–75-ig versenyjogi kérdésekkel foglalkoztak, s ezek jelentős része is az iparjogvédelmi vagy nemzetközi gazdasági jogi vonatkozásokra összeponto-

⁵⁸ GyÖRGY (27. l.) 483–484.

⁵⁹ EÖRSI Gyula: *A gazdaságirányítás új rendszerére áttérés jogáról* (Budapest: KJK 1968).

⁶⁰ Mint ahogyan két évvel későbbi, már az elért eredményeket értékelő nagy összefoglaló tanulmányában sem: a gazdasági bírságról ugyan mindkét helyen szól, de nem kiszabásának feltételeit (végső soron a tisztességtelen magatartás tanúsításának kritériumait) állítja előtérbe, hanem az alkalmazható szankció sajátos, az egyéni felelősségtől a kollektív vállalati felelősség felé való elmozdulásának tényét. Lásd Eörsi Gyula: „A magyar gazdasági mechanizmus jogi aspektusai” *Gazdaság és Jogtudomány. A Magyar Tudományos Akadémia Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának Közleményei* 1970/3-4. 425–452.

⁶¹ ACZÉL (29. l.) 65–66.

⁶² A hetvenes évek elejétől az Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetében Szabó Imre és Eörsi Gyula védőszárnya alatt a gazdasági jog kérdéseivel foglalkozó nagy ívű kutatási programok indultak, melyek monográfiákban, könyvsorozatokban, kutatási jelentésekben dolgozzák fel a vállalatirányítással, a vállalatok működésével, egymás közötti szerződéseivel kapcsolatos kérdéseket. Vö. SÁRKÖZY Tamás: „A gazdasági civiljogi kutatások története az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetében a szocializmus korszakában (1950–1990)” in BARZÓ Tímea [et al.] (szerk): Ünnepi tanulmányok Bíró György professzor 60. születésnapjára (Miskolc: Novotni 2013) 492–501. Versenyjogi problémákkal elsősorban Vörös Imre foglalkozott, aki Eörsi Gyula meghívására 1969-től dolgozott az Intézetben. Vörös Imre A szocialista piaci magatartás joga, különös tekintettel a versenyre és a gazdasági erőfölényre c. kandidátusi értekezést 1979-ben védte meg: ez az 1981-ben kiadott munka [Vörös (27. l.)] – melynek több részlete 1978–1979-ben az Állam- és Jogtudományban önálló publikáció formájában is megjelent – volt az, mely az 1984. évi IV. tv. koncepcióját, majd később az 1990. őszi korszert, eurokonform versenytörvényt megalapozta, s a modern magyar versenyjog alapjait lefektette.

sított.⁶³ Ennek egyik igen lényeges oka a magával a versennyel kapcsolatosan kialakult szakmai-tudományos érdektelenség lehetett, ami viszont a verseny szerepének 1966–1968-ban való túlbecsüléséből, kedvező hatásainak a várakozásoktól való igen nagyfokú elmaradásából, s végső soron abból következett, hogy az irányított piacgazdaság viszonyai között a gazdasági szereplők között valódi verseny annak ellenére sem alakulhatott volna ki, ha ezzel a jogszabályi feltételek adottak lettek volna – e feltételek azonban a szórványos jogalkotási eredmények ellenére alapvetően még (egészen a gazdasági rendszerváltásig) hiányoztak.

A reformgondolatból következő, igen fontos felismerés volt, hogy – Sárközy Tamás 1979-es szavaival – „a népgazdaság egésze szempontjából jelentős, ún. makroökonomiai döntéseket gazdaságirányítási, a konkrét gazdálkodási részletkérdésekben való döntéseket pedig vállalati szinten kell meghozni”,⁶⁴ ami azt jelentette, hogy a gazdaságirányítási és a gazdálkodó szint minőségileg elvált egymástól. A vállalat elveszítette az állami irányítási rendszerben betöltött korábbi, a terv végrehajtásához kapcsolódó funkcióit, s közhatalmi értelemben véve többé már nem tartozott az államapparátushoz. A vállalat a jogszabályi keretek között (elvileg legalábbis) jogilag is nyereségérdekelten működött, a vállalati érdek elsőbbsége érvényesült (ez az érdek azonban legalapvetőbben nem lehet ellentétes a népgazdasági érdekekkel), a rábizott állami vagyont felelősen, önállósággal kezelte, a vállalati önállóságba (az államigazgatási funkciók nélküli vállalati belső igazgatásba) való operatív beavatkozásnak pedig csak kivételesen, népgazdasági érdekből és szoros jogszabályi feltételek mellett lehetett helye.⁶⁵

4.2. Ezt az új, a valóságban maradéktalanul egyébként soha nem érvényesült szemléletet tükrözték a vállalati működés feltételeit részletekbe menően meghatározó, *az állami vállalatokról szóló 11/1967. (V. 13.) Korm. rendelet* (a továbbiakban: VR) és a hozzá kapcsolódó jogszabályok.⁶⁶ A „szabad vállalat alapítást” továbbra sem tehetők lehetővé – a vállalat létrehozására és megszüntetésére továbbra is csak az illetékes állami szervek (a miniszter, az országos hatáskörű szerv vezetője

⁶³ Lásd pl. Kovács István: „A társadalmi fórum szerepe a szocialista együttműködés alapelvét sértő tevékenység és a tisztességtelen versenycelemek elbírálásában” *Magyar Jog* 1970/2. 92–96; MEDVIGY István: „Néhány szó a tisztességtelen versenyről” *Magyar Jog* 1971/3. 154–155; MÁDL Ferenc: „Gazdasági verseny és jogi struktúrája az európai gazdasági integrációban” *Állam- és Jogtudomány* 1971/2. 287–400; SZABÓ György: „Tisztességtelen verseny és belföldi reklám” *Magyar Jog* 1972/12. 732–735; KRÉMER Miklós: „Gondolatok a gazdasági verseny szabályozásáról” *Magyar Jog* 1972/2. 100–104; DÁN Jenő: „A tisztességtelen versenyről” *Külgazdaság, Jogi melléklet* 1972/2. 17–21; DÁN Jenő: „Tisztességtelen verseny – tisztességes gazdálkodás” *Magyar Iparjogvédelmi Egyesület Közleményei* 1972/6. 187–212; BENÁRD Aurél: „A tisztességes versenyről” *Magyar Iparjogvédelmi Egyesület Közleményei* 1972/5. 59–70; ERDÉLYI Iván: „Tisztességtelen haszon, tisztességtelen verseny és a gazdasági bírság” *Magyar Jog* 1973/10. 611–613.

⁶⁴ SÁRKÖZY Tamás: *A gazdaságirányítás és a vállalatok* (Budapest: Kossuth 1979) 59–60.

⁶⁵ SÁRKÖZY (64. lj.) 61–62.

⁶⁶ A teljesség igénye nélkül: a vállalatok tevékenységi körét illetően a *3150/1967. Korm. hat és a 38/1967. (IX. 29.) GB. sz. hat.*, az egyes külön engedélyhez kötött tevékenységekre nézve a *2019/1967. (IV. 27.) Korm.hat.* és a *2/1968. (II. 25.) BkM. sz. rend.*, az egyes vállalati vezetőkre és a jogi képviseletre vonatkozó számos specifikus jogszabály, az állami vállalatok felszámolására vonatkozó *8/1968. (II. 17.) PM. sz. rend.* és mögöttes jogszabályaként a kényszerfelszámolásra vonatkozó szabályok stb. Lásd SIMALCSIK–Soós (38. lj.) 74–96.

és a tanács végrehajtó bizottsága) államigazgatási aktusával, alapításnál az induló vagyont biztosító pénzügyminiszter egyetértése mellett kerülhetett sor. Azt viszont igen, hogy az állami vállalatok egymással és egyéb szocialista gazdálkodó szervezetekkel, illetve az egyéb szocialista gazdálkodó szervezetek egymással tevékenységi körükkel kapcsolatos, meghatározott, közös gazdasági célok megvalósítására összefogjanak, társuljanak. Ennek alapvetően két útját engedte meg: azt, hogy a polgári jog szabályai szerint társuljanak, s ennek keretében egyesülést létesítsenek,⁶⁷ s azt, hogy kereskedelmi társaság (rt., kft.) formájában közös vállalatot hozzanak létre (VR 7. §). Kereskedelmi társaság formájában állami vállalatot csak a miniszter alapíthatott (VR 6. §).

A Kt. szerinti társasági formák újbóli „szolgáltatba helyezését”⁶⁸ a jogalkotó is, a jogirodalom is csak átmeneti szükségmegoldásnak tekintette: az e társulási formákra vonatkozó rendelkezéseket értelmező, s a közös vállalatok működését az állami vállalatok irányába terelni szándékozó 318/1967. (PK. 24.) közlemény maga is utalt a „készülő, korszerű szabályozásra”, ez azonban – a későbbi korrekciós intézkedések ellenére – a következő évtizedben nem következett be.⁶⁹ Az így kialakult, ellentmondásos, a sokféle jogértelmezés miatt igen sok bizonytalanságot szülő helyzetbe az időközben már árnyaltabban kialakított gazdaságpolitikai célok mentén próbált valamiféle rendet vinni a gazdasági társulások 1970. évi 19. sz. tvr.-tel elfogadott új, komplex szabályozása,⁷⁰ mely – ha csak a társulások számát nézzük – néhány éven belül jelentős eredményekkel hozott, a gazdasági szerkezet átalakítására azonban csekély hatást gyakorolt.⁷¹

A reformerek a mechanizmusreform egyik leglényegesebb céljaként a tervutasításos gazdaságban kialakult, centralizált, egyesülésekbe, trösztökbe, óriásvállalatokba szervezett, pazarlóan működő, a fogyasztói igényekre nehezen vagy sehogyan reagáló ipari-vállalati rendszer átalakításának igényét jelölték meg – ezt a változást az irányított piacgazdaságban legalapvetőbben a nyereségérdekeltség bevezetésével tartották elérhetőnek, magának a vállalati rendszernek szerkezeti átalakítása azonban nem szerepelt az elképzelések között. A hatvanas évek elejétől jellemző összevonásoktól, a vállalati koncentrációtól várt kedvező hatások nem jelentkeztek,

⁶⁷ Lásd VILÁGHY Miklós: „Az egyesülésről” *Jogtudományi Közöny* 1967/9. 509–521.

⁶⁸ Lásd REGÖCZY Sándor: „A szocialista kereskedelmi társaság, mint új együttműködési forma szocialista szervezetek között” *Jogtudományi Közöny* 1969/5. 216–221.

⁶⁹ SÁRKÖZY Tamás – FÁBIÁN Ferenc: *Vállalati társulások joga* (Budapest: Akadémiai 1978) 65–66.

⁷⁰ BENEDEK Károly: „Törvényerejű rendelet a gazdasági társulásokról” *Magyar Jog* 1970/9. 517–523.

⁷¹ Sárközy és Fábíán 1978-ban közölt adatai szerint a hetvenes évek derekán már az ország gazdálkodó szervezeteinek 40%-a vett részt valamilyen társulási formában: legnagyobb jelentőséggel a mezőgazdaságban, a belkereskedelemben és az élelmézsügyben bírtak – ugyanakkor nettó vagyónuk (12 milliárd forint) csak a népgazdaság eszközállományának 2,5%-át, az általuk kifizetett munkabér pedig a népgazdasági szinten kifizetett munkabérek valamivel kevesebb mint 2%-át tette ki. 1974-ben 2134 résztvevővel 320 egyszerű társaság működött az országban (ebből mezőgazdasági területen több mint kettőszáz), az egyesülések száma (388 résztvevővel) 25 volt, 17 kereskedelmi társasági formában működő, közös vállalatként alapított gazdálkodó egységet tartottak számon (ebből 12 külkereskedelmi tevékenységet végzett), közös vállalati formában pedig 1377 résztvevővel 43 társulás működött (ebből azonban csak három volt olyan, melyben kizárólag állami vállalatok vettek részt). SÁRKÖZY–FÁBIÁN (69. lj.) 14–16. ill. 111–133.

a gazdaság problémái, az ellátás nehézségei azonban tovább fokozódtak, s vezet-tek el végül szükségszerűen a gazdaságirányítási rendszer reformjáig, mely – ahogy Friss István 1967-ben kiemelte – legalapvetőbben decentralizációt jelentett: ez azonban „csak” a gazdaságirányítás decentralizációját jelentette, s nem a közpon-tosított vállalati rendszer a változásokhoz rugalmasan alkalmazkodni képes kisebb vállalati egységekre való visszabontását.⁷²

4.3. Az ebből adódó problémák felismerésére viszonylag gyorsan sor került:

„Úgy tűnik – erre utalnak az időbeli és térbeli összehasonlítások –, hogy az elmúlt évtizedekben az indokoltnál több kis- és középüzemet szüntettünk meg. [...] Hiányuk elsősorban a lakosság ellátást befolyásolja károsan, de visszahat a nagyüzemi terme-lés hatékonyságára is. Számos hiánycikk éppen azért keletkezik, mert a nagyüzemek-ben valóban nem gazdaságos a termelésük, de a kis- vagy középüzemekben termelé-sük is kedvező hatékonyságú lenne. A vizsgálatok tehát egyértelműen arra hívják fel a figyelmet, hogy az ipar további fejlődését akadályozhatja, vagy korlátozhatja a kis- és középüzemek viszonylagos hiánya, és az új gazdasági mechanizmusban nagyobb erőfeszítéseket kell tenni annak érdekében, hogy korszerű műszaki színvonalon, meg-felelő technológiával, gazdaságosan dolgozó kis- és középüzemek jöjjenek létre.”

– mutatott rá Nyitrai Ferencné a mechanizmusreform első két évének tapasztalatait összegezve már 1971-ben. A megoldást a „központi intézkedésekben”, illetve az ilyen üzemek a helyi tanácsok felügyelete alatt, vagy szövetkezeti rendszerben való megalapításában látta.⁷³

A hivatalos gazdaságpolitika azonban ezt a célkitűzést nem tette magáévá: mint Fekete Judit kimutatta, a kisipar szinte teljes körű felszámolása, a szövetkezeti fúzi-ók és a nagyvállalati politika következtében eltorzult vállalati struktúra 1968-után is fennmaradt, s a gazdaságpolitika még a hetvenes évek közepén is kitarzott a túl-centralizáltság, a beolvasztások szükségszerűsége mellett.⁷⁴ A kialakult nagyvállalati struktúrában, mutatott rá Antal László 1985-ben, a vállalati szocialista menedzsm-ent annak ellenére is a reformtörekvések ellenzőjévé, sőt, a hetvenes évek elejére már – „félve az irányító szervek felé kiépített erős alkukapcsolatokat, a területi irá-nyításba és társadalmi szervezetekbe, politikai testületekbe való személyes beépü-lésükön alapuló biztonságot, intézményesült privilégiumaikat” – határozott ellen-erejévé vált, hogy e változások leginkább közvetlenül az ő érdekeiket kívánták szolgálni: egyszerűen azért, mert úgy találták, mindezek elvesztését „még a gaz-dálkodási kötöttségek, elvárások megszűnése sem biztos, hogy ellensúlyozná”.⁷⁵

⁷² FRISS István: „A népgazdasági tervezés tökéletesítéséről” in uő.: *Gazdasági törvények, tervezés, irányítás* (Budapest: Kossuth 1968) 52–75, hiv. helye: 72.

⁷³ NYITRAI Ferencné: *A magyar ipar fejlődése és távlatai* (Budapest: Kossuth 1971) 95–96.

⁷⁴ FEKETE Judit: *Politika – Kríziskezelés – Vállalkozás: A központi gazdaságirányítás válságkeze-lői magatartása (1978–1987)* (Budapest: Kairosz 2002) 19–20.

⁷⁵ ANTAL László: *Gazdaságirányítási és pénzügyi rendszerünk a reform útján* (Budapest: KJK 1985) 125.

A közgazdasági szakirodalom megpróbálta feltárni a „verseny kibontakozásának objektív és szubjektív akadályait”.⁷⁶ A közgazdasági elemzések a verseny szocialista gazdasági körülmények közötti sajátosságaiból indultak ki: eleve annak korlátozott, központilag szabályozott voltával számoltak, s azzal, hogy a termelési viszonyok sajátosságaiból adódóan meglehetősen szűk lehet az a szféra, ahol a verseny valamennyi formája kibontakoztatható lenne, „de ugyanúgy szűk az is, ahol a verseny semmiféle változatára nem nyílik lehetőség” – utóbbi kivételes körbe elsősorban az infrastrukturális szolgáltatásokat, a nem anyagi ágazatok közül az oktatást és egészségügyi ellátást emelték ki.

A verseny legfontosabb gazdasági hatását – e korlátokra is figyelemmel – Falusné Szikra Katalin annak a termelést szabályozó voltában jelölte meg, s ennek összefüggésében vizsgálta akadályait is. Ezek szerinte a vállalatoknál maradó, fejlesztésre fordítható nyereségrész viszonylag kicsiny volta, a hitelek elosztásával kapcsolatos állami preferenciák és a vállalati törlesztő képesség behatároltsága, a munkaerőhiány, a veszteséggel működő vállalatok felszámolásától való félelem, s a veszteségek ebből adódó konzerválásának következménye, az elégtelen műszaki fejlesztés, a fennmaradt, s gazdaságilag nem indokolható (adminisztratív, szervezeti eredetű) monopóliumok fennmaradása, a gyakran visszatérő globális túlkereslet (a kínálatot meghaladó vásárlóerő) és az ebből adódó egyensúlyhiány: a legfontosabb szubjektív akadálynak pedig „a mindenfajta versenytől idegenkedő” szemléletet tartotta.⁷⁷ Az érdekek és érdekeltségek vizsgálatát, a jövedelemszabályozást középpontba állítva hasonló következtetésekre jutott korábban Tardos Márton is, aki már 1972-ben javaslatot tett a gazdasági fejlesztések versenypiaci finanszírozására rendelt, a Minisztertanácsnak nem alárendelt, s csak rendeletekkel és előírásokkal szabályozott speciális „eszköztulajdonosi szervezetek”, a Termelési és Kereskedelmi Bankok – lényegében a kétszintű bankrendszer – bevezetésére.⁷⁸

4.4. E problémák természetesen a politikai döntéshozók előtt is ismertek voltak,⁷⁹ a további változások igényével szemben azonban számos olyan tényező is érvényesült, melyek a versenypiac lehetőségeinek kiterjesztése ellen hatottak.

„Az a tény, hogy a nagyvállalati túlsúlyra épülő szervezet és az ezzel összhangban lévő, a monopóliumhelyzeteket szentesítő iparirányítás átalakítására nem került sor 1968-ban, sajátos következményekkel járt: így vált lehetővé, hogy a tervutasításos

⁷⁶ TARDOS Márton: „A gazdasági verseny problémái hazánkban” *Közgazdasági Szemle* 1972/7–8. 911–927, ill. FALUSNÉ SZIKRA Katalin: „A gazdasági versenyről” *Közgazdasági Szemle* 1973/3. 275–289, hivatkozott helye: 275.

⁷⁷ FALUSNÉ SZIKRA (76. l.) 288–289.

⁷⁸ TARDOS 1972 (76. l.) 923.

⁷⁹ Az 1962–63-as összevonások és az azt követő profilozások után kialakult általános monopolisztikus termelési helyzet megváltoztatása a vártnál jóval nehezebben kezdődött meg: „a piaci értékítélet és a termelési esetleges értékesítési monopólium feloldása csak az import részarányának növekedése (nemzetközi választékcserre) útján jelentkezhet – ma még a piaci értékítélet az egyes vállalatoknál és termékeknél még enyhén formában jelentkezik” – áll a reform első három évének gazdasági tapasztalatait elemző anyagok egyikében [*A vállalati gazdálkodás tapasztalatai a gazdasági reform bevezetése óta eltelt időszakban* (Szeged: MSZMP Szeged Városi Bizottsága 1971) 23.].

rendszer keretei között mintegy embrionális állapotban kiformalódott, a nagyvállalatok ellátási felelősségére épülő irányítási rendszer megszabaduljon a tervutasítások burkától és igazában megszülessen. A nagyvállalatok a központi tervezéstől az ipari termékek szinte teljes körében átvették a szükségletek felmérésének, az ellátásnak a felelősségét. Ehhez természetesen feladataikhoz alkalmazkodó egyedi feltételeket kívántak meg, ami konfliktusokhoz vezetett, hiszen ez a reform szabályozott piaci elemeivel és a normatív szabályozás elvével ellentétes volt”

– jellemezte a mechanizmusreform első éveiben kialakult helyzetet Schweitzer Iván 1982-ben.⁸⁰

1968–1972 között az állami vállalatok számában és a vállalatnagyság szerkezetében (a vállalatok számának folyamatosan csökkenő tendenciája mellett) különösebb változások nem következtek be,⁸¹ bővült viszont a szövetkezeti ipar és a társulások gazdasági tevékenységből való részesedése,⁸² s 1971-ig a magánkisiparosok száma is növekedett évente egy-két ezerrel:⁸³ akkor a folyamat megfordult, s számuk újra csökkenni kezdett.⁸⁴ A gazdaság meghatározó szereplői továbbra is az állami (nagy)vállalatok maradtak, melyek azonban az új gazdaságirányítási rendszerben egyre inkább úgy érezték, a központi irányítás – támogatás nélkül – magukra hagyta őket ellátási felelősségükkel. Joggal követelték (és érdekérvényesítő képességeiknek hála, el is érték) gazdálkodási feltételeik javítását, veszteségeik kompenzálását, s egy, a feladataikhoz igazított, komplex támogatási rendszer kialakítását. Ezt tetőzte be az 1972. november 14–15-i KB ülésen hozott határozat, mely a problémák egyfajta orvoslásaként végső soron az ország ipari termelésének jelentős részét előállító 40–50 legnagyobb állami vállalat a „versenyszférából” való kivonásáról rendelkezett.⁸⁵

Az a sajátos magyar gazdasági modell, mondja Lóránt Károly, melynek kialakítása az ötvenes évek végén kezdődött meg, s mely a hatvanas évek végén-hetvenes évek elején a KGST-együtműködésre épített iparfejlesztésre, a nagy- és kisüzem együtműködésére épített agrárpolitikára, s a hetvenes évek második felében a tőkés gazdasági nyitással összefüggő műszaki fejlesztési politikára épített, 1978-ig biztosítani tudta a gazdaság dinamikus fejlődését, s ezzel párhuzamosan az életszinvo-

⁸⁰ Schweitzer (17. l.) 47.

⁸¹ Az állami iparvállalatok száma (a trösztökkel és egyesülésekkel együtt) 1950-ben 1427, 1960-ban 1368, 1965-ben 840, 1970-ben 812, 1980-ban 699, 1982-ben 725 volt (lásd Dévai Katalin: *A nagyvállalatok helyzetéről* (Budapest: A Művelődési Minisztérium Marxizmus-Leninizmus Főosztálya 1984) 7. ill. 43.

⁸² 1968-ban 792, 1971-ben 833, 1972-ben 829 szövetkezeti vállalat működött az országban. Nőtt a fogyasztási szövetkezetek közös vállalatainak [a IV. ötéves tervidőszak (1971–1975) végén 24 megyei szövetkezeti közös vállalat működött az országban], az ipari szövetkezetek társulásainak (a hetvenes évek elején 717 szövetkezet részvételével 40) és a mezőgazdasági termelőszövetkezetek társulásainak (1969: 215, 1971: 449, 1975: 526) száma is.

⁸³ Megnőtt gazdasági mozgásterük, s már a korábban számukra tiltott területeken is dolgozhattak, pl. személy- és teherfuvarozás. Vö. Laki Mihály: *Kisvállalkozás a szocializmus után* (Budapest: Közgazdasági Szemle Alapítvány 1998) 37.

⁸⁴ Számuk 1971-ben 72 200, 1972-ben 70 000, 1973-ban 69 500 volt.

⁸⁵ Schweitzer (17. l.) 47.

nal emelkedését.⁸⁶ Az 1966–1970 évekre vonatkozó harmadik ötéves tervet sikerült jelentős mértékben túlteljesíteni: az időszak során a nemzeti jövedelem 38,5%-kal, a reáljövedelem 34,8%-kal, az 1971–1975 közötti negyedik ötéves tervben a nemzeti jövedelem 35,5%-kal, a reáljövedelem 25,2%-kal növekedett.⁸⁷

A nemzeti jövedelem valóban impozáns megugrása azonban nem a gazdasági versenyre, hanem részben a foglalkoztatottság (a dolgozói létszám) emelkedésére, részben a termelékenység növekedésére volt visszavezethető. Míg 1968-ban a nemzeti jövedelem növekedéséhez való hozzájárulás 40%-ban a létszámnak, s 60%-ban a termelékenységnek volt betudható, 1970-től előbbi – az évente munkába álló új munkavállalók számával együtt – drasztikusan csökkenni, utóbbi pedig nőni kezdett. 1972-re az arány 6%-ra és 94%-ra, 1973-ra 2%-ra és 98%-ra módosult, azaz a gazdaság teljesítőképessége – az extenzív fejlesztés tartalékainak végleges kimerülése ellenére – valóban, s lényegesen megnövekedett.⁸⁸ Ezzel azonban erői végére is ért: a szocialista magyar gazdaság történetének egy évtizedes, a viszonylag gyors növekedésnek köszönhető „aranykora” (Stark Antal) 1978-al lezárult, s „elkezdődött az életszínvonal csökkenésének és a külföldi államadósság felhalmozásának korszaka”.⁸⁹

A gazdasági verseny beindulásához fűzött várakozások összességében kudarcot vallottak, igazi piaci viszonyok sem az iparban, sem a mezőgazdaságban nem alakultak ki, hanyatlással és állandósuló válsággal végül a gazdasági és politikai rendszerváltáshoz vezető évtized vette kezdetét. A rendszer megreformálásának, a jogi szabályozás tökéletesítésének igénye a politikai és szakmai gondolkodásban erőteljesen jelen maradt. 1966 és 1977 között a magyar jogrendszer hatalmas átalakuláson ment keresztül: több mint kétezer új jogszabály lépett hatályba,⁹⁰ a gazdaságra vonatkozó joganyag gyakorlatilag teljesen megújult. Kálmán György, gazdaságjogi kérdéseivel foglalkozó vállalati és minisztériumi jogász már 1966-ban felhívja a figyelmet arra, hogy „a gazdasági élet fő folyamatainak új mederbe terelése” nem csak a bizonyos szempontból túlszabályozott, más vonatkozásban (a mechanizmus egészének funkcionálása) teljesen szabályozatlan, tervutasításos (centrális) rendszer kereteit feszíti szét, de „az áruviszonyok szélesebb kibontakoztatását lehetővé tevő” új rendszer megteremtésének szükségességét is felveti. Egy olyan rendszerét, mondja, mely „az össznépgazdasági folyamatok előrelátásán és megtervezésén alapuló tervszerű irányítást egyesíti a piaci viszonyok alakító szerepével a részfo-

⁸⁶ LÓRÁNT Károly: *Gazdasági fejlődésünk kritikus kérdései 1968–1988* (Budapest: MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete 1989) 21–23. Lóránt a makroökonómiai folyamatok vizsgálatával meggyőzően igazolta, hogy a magyar gazdaságpolitikában sem a '68-as gazdasági reform, sem a hetvenes évek első felében bekövetkezett világgazdasági változások nem gyakoroltak érdemleges hatást, s ezért az 1958–1978 közötti fejlődési periódust egységes gazdaságtörténeti szakasznak tekintette.

⁸⁷ STARK Antal: *Rögös úton. Nemzetgazdaságunk rendszerváltás előtti és utáni két évtizede* (Budapest: Akadémiai 2009) 13.

⁸⁸ NYILAS András: *A népgazdaság fejlődése 1968–1974 között* (Budapest: Kossuth 1974).

⁸⁹ STARK (87. l.) 23.

⁹⁰ KAMPIS György: „Jogrendszerünk, jogforrásaink” in Koós Béla (szerk.): *Gólyavári esték. Előadások a jogtudományok köréből* (Budapest: RTV-Minerva 1987) 34–45.

lyamatokban”.⁹¹ Az így kialakult új gazdaságirányítási jog – amit másfél évtizeddel később majd épp Kálmán foglal monografikus feldolgozásba⁹² – a „szabályozó rendszer állandó tökéletesítése” szándékával elsősorban a gyakorlat igényeire igyekezett választ adni.

E jog a gazdaság viszonyainak körében – a tervezési, szervezeti és felelősségi kérdéseken túl – elsősorban olyan kérdésekre összpontosított, mint a pénzügyi szabályozás, a bank- és hitelviszonyok, a bér- és keresetszabályozás, az árszabályozás, a termékforgalom, a fejlesztés és műszaki fejlesztés, a külkereskedelem, vagy az állami támogatások joga. A gyakorlati problémaként a várakozások ellenére sem jelentkező verseny jogi szabályozásának kérdése azonban a hetvenes évek második felében elakadt. Új lendületet majd csak a nyolcvanas évek elején, „a szocialista gazdaságból a magántulajdon szabadságát elismerő piacgazdaságra való átmenet”⁹³ kezdetén vett, s *A tisztességtelen gazdasági verseny tilalmáról szóló 1984. évi IV. törvényen* át végül majd az új magyar versenyjog kialakulásához vezet: erre azonban már csak a rendszerváltást követően, a piaci viszonyok újbóli uralkodóvá válása után kerülhetett csak sor.

⁹¹ KÁLMÁN György: „Gazdasági irányítás és a jogrendszer egyes strukturális kérdései” *Jogtudományi Közlöny* 1966/10. 489–496, 493.

⁹² KÁLMÁN György: *A magyar gazdaságirányítás joga* (Budapest: KJK 1982).

⁹³ BOYTHA Györgyné – TÓTH Tihamér: *Versenyjog* (Budapest: PPKE JÁK 2010) 39.